УДК 811.112.2:801.73

Вікторія Стернічук

Явище інтертекстуальності в епістолярній комунікації. Лист як інтертекст

У статті розглянуто категорію інтертекстуальності в епістолярній комунікації. З огляду на комунікативну природу явища інтертекстуальності, листовна комунікація тлумачиться крізь призму інтертекстуальної гри свого та чужого слова. Тим самим доведено, що письменницький епістолярій – не довільно зіткана тканина тексту, а внутрішньо повноцінний, цілісний жанр, що вільно оперує документальним і художнім арсеналом. Інтертекстуальні зв'язки виявляються в листах завдяки відкритості цього жанру. Листи теоретично долають два види простору: реального, у якому перебуває автор, та умовного-зображувального, що виконує низку мистецьких завдань. Інтертекст є способом викриття автора та його маски в письменницькому епістолярії.

Ключові слова: інтертекстуальність, комунікація, діалог, епістолярій, інтерпретанта, метатекстуальність, паратекстуальність, референційність, автор, адресат.

Постановка наукової проблеми та її значення. Явище міжтекстової взаємодії, себто інтертекстуальності, є давнім способом налагодження зв'язку із попередньою літературною традицією, культурою тощо. Інтертекстуальність як явище діалогу між текстами трактується на початку ХХ ст. як структурний елемент та художній прийом. Михайло Бахтін пояснював народження нових текстів завдяки діалогічній взаємодії «свого» й «чужого» слова: «При творчому ставленні до мови безголосих, нічиїх слів немає. У кожному слові голоси іноді нескінченно далекі, безіменні, майже безособові (голоси лексичних відтінків, стилів тощо), майже невловимі, і голоси, які звучать близько й одночасно. <…> Для слова (а отже, й для людини) немає нічого страшнішого, ніж безвідповідальність [безответственность? безответность?]. Почутість як така – вже діалогічне відношення. Слово хоче бути почутим, мати відповідь і знову відповідати на відповідь, і так ad finitum. Воно вступає в діалог, який не має смислового завершення» [1, с. 421].

Бахтінські ідеї згодом отримали теоретичне обґрунтування в працях Юлії Крістевої. Французька дослідниця запропонувала визначення інтертекстуальності, розуміючи під цим поняттям «взаємодію різних кодів, дискурсів, що переплітаються у тексті» [7, с. 99], та визначила структуру інтертексту як такого, що «будується як мозаїка цитацій, будь-який текст є продуктом усмоктування і трансформації якого-небудь іншого тексту» [6, с. 429].

Розмежувавши поняття твору й тексту, Ролан Барт звільнив текст від усіляких залежностей і завершеності та додав безмежності, яку визначив як основну ознаку інтертекстуальності: «Кожен текст є одночасно й інтертекстом; інші тексти присутні в ньому на різних рівнях у більш чи менш упізнаваних формах: тексти попередньої культури й тексти культури сучасної. Кожен текст – це нова тканина, зіткана зі старих цитат. Уривки культурних кодів, формул, ритмічних структур, фрагментів соціальних ідіом і так далі – всі вони поглинуті текстом та перемішані в ньому, оскільки завжди до тексту й довкола нього існує мова. Як необхідну передумову для будь-якого тексту, інтертекстуальність не можна зводити до проблеми джерел і впливів; вона становить загальніше поле анонімних формул, походження яких рідко можна з'ясувати, позасвідомих або автоматичних цитацій без лапок» [цит. за: 3, с. 165–166].

Отже, текст отримав «вольності» на структурному та генетичному рівнях. Це дало змогу авторові й читачеві виступити в різних образах та ролях. Читач після «смерті автора» став тим самим лакмусовим папірцем для віднайдення інтертекстуальних зв'язків між творами, себто отримав статус дослідника-інтерпретатора. Автор, зі свого боку, розширив творчу палітру за допомогою вільної гри з різними інтертекстуальними аналогами. Почався процес нового способу читання, «який підриває лінеарність тексту, адже в кожному новому посиланні формується альтернатива рецепції з продовженням першоджерела або поверненням до нього» [4, с. 401].

Отже, інтертекстуальність «як процес творення сенсу в діалозі» (Зоф'я Мітосек) структурно організовує перегук творів із літературною традицією, мистецькими формами, жанровими умовностями, стильовими кодами, дискурсами. Тексти постійно перебувають у діалогічних відносинах один з одним, послуговуються однаковими мовними кодами та несуть спільне смислове й історичне навантаження.

© *Стернічук В., 2013*

Виклад основного матеріалу й обґрунтування отриманих результатів дослідження. З огляду на комунікативну природу явища інтертекстуальності, цікаво, на наше переконання, розглянути листовну комунікацію через призму інтертекстуальної гри свого та чужого слова, тим самим довести, що письменницький епістолярій – не довільно зіткана тканина тексту, а внутрішньо повноцінний, цілісний жанр, що вільно оперує документальним і художнім арсеналом.

Основні засади вивчення явища інтертекстуальності в епістолярних українських текстах визначені в роботах В. Святовця [8], М. Коцюбинської [5], О. Фідкевич [9], однак чітко не з'ясовані її (інтертекстуальності) функції та способи реалізації. Отже, можемо стверджувати, що в українському літературознавчому дискурсі категорія залишається малодослідженою, однак – із перспективою ґрунтовнішого розгляду.

Інтертекстуальність епістолярію зумовлена, передусім, позицією й волею автора та адресата. Створюючи текст листа, автор (відповідно й адресат) свідомо «грають» із різними перспективами – перспективою акту писання та читання. При цьому жонглюють різними оповідними техніками, кодуючи інформацію. Часто основний месідж листа слід шукати між рядків писаного авторами тексту – саме в цій особливій системі координат можна віднайти й виявити зв'язок одного повідомлення з іншим, підібрати правильний код для пояснення інтертекстуальної концепції епістолярію. Тому в епістолярному діалозі-грі все залежить від «Я» та «Ти» й від коду дописувачів. Листування, власне, є інтелектуальною грою обох комунікантів, яка збагачує текст новими загадками, можливостями, пронизує сумнівом та відсилає до тексту першоджерела, у нашому випадку – до попереднього листовного повідомлення.

Для висвітлення інтертекстуального тла епістолярію варто звернутися до класифікації інтертекстуальних зв'язків Ж. Женнета, який у своїй книзі «Палімпсести: Література другого ступеня» (1982) запропонував п'ятичленну класифікацію типів міжтекстової взаємодії. Перший тип, названий ним власне інтертекстуальністю, передбачає співприсутність в одному тексті двох чи більше текстів у формі цитати, алюзії тощо. Таке залучення, на думку, С. Жигун виконує декілька ігрових функцій: «інтертекстуальність як альтернатива», «інтертекстуальність як пастка», «інтертекстуальність як код», «інтертекстуальність як загадка», «інтертекстуальність як ключ».

У письменницькому листуванні автори часто звертаються до теми власної творчості та в обговоренні так захоплюються, що прогнозований читач (а такий здебільшого передбачається), стоїть перед дилемою або ж альтернативою: читати далі чи звернутися до творів, які обговорюються. Тому для вдумливого прочитання епістолярного діалогу митців варто звертатися до текстів-декодерів, якими є згадані в листуванні твори письменників. Автори листів, на наше переконування, відсилають до своїх творів «шукати правди». Сам факт обговорення, критики авторами листів власних літературних доробків натякає на присутність багатьох інтертекстуальних деталей: цитат, алюзій, топосів, ремінесенцій, парафрази, літературних асоціацій.

Частовживані в листах цитати з атрибуцією та без атрибуції є безперечним виявом інтертекстуальності. Цитування в листах носить характер правдивості й переконання. Декілька цитат створюють код дописувачів. Отже, адресант та адресат напрацьовують свій особливий контекст з авторською позицією й ставленням. Крім того, цитата несе емоційно-смислове навантаження та слугує будівельним матеріалом для змалювання образу автора, образу епохи тощо.

Отже, збагачення семантики листовного тексту відбувається не тільки через нагромадження інформативного матеріалу. Практично не існує епістолярію, де б їхні автори успішно не послуговувались інтертекстуальними формами. Усі ці прийоми в письменницькій кореспонденції є підтвердженням передусім міри зацікавленості адресата у своєму комунікативному опонентові. Адже автоцитати, безпосереднє цитування творів адресанта, уживання топосів, парафраз, імен літературних персонажів інших творів тощо є відповіддю на питання, чому «Я» вибрав саме цього листовного партнера й що його творчість та особисте життя мені не байдужі. Окрім того, таке особливе, скажімо, «олітературизоване» ставлення до написання листів їхніми авторами продиктоване бажанням ще раз підтвердити свій мистецький талант.

У листуванні Макса Фріша та Фрідріха Дюрренматта, що переважно присвячене взаємній критиці їхніх літературних доробків, знаходимо безліч загадок, відповіді на які можуть дати навіть частовживані назви творів, які виконують роль хронологічних маркерів. Майже в кожному листі швейцарські письменники послідовно (хронологічно) «вводять» назви своїх творів, тим самим

імпліцитно створюють хронологічну таблицю творчості й відсилають до тих періодів життя, коли тільки народжувались ідеї майбутніх текстів. Такі листи створюють ситуацію «текст у тексті». Так, у листі до Фріша Дюрренматт радіє, що його «Ромул Великий» сподобався літературному опонентові: «Es freut mich sehr, dass ihnen der Romulus gefällt»[1], (лист від 30.03. 49). У наступних писемних повідомленнях заходимо також назви творів-маркерів: «Hier der "Oederland" – Ihre Meinung wird mich in jedem Fall sehr interessieren»[2] або ж (лист Фріша від 16.10.49): «Ich danke Ihnen für die promte Lieferung des Mssissippi, Akt eins und zwo…»[3], (лист Фріша до Дюрренматта від 9.07.49) [11, с. 105, 108, 109].

Аналогічну хронологію спостерігаємо в згаданому листуванні тільки з посиланням на літературне коло знайомств обох дописувачів. Так, у листі до Макса Фріша Дюрренматт згадує п'ять прізвищ, тим самим опосередковано «посвячує» в життя літературної еліти: «Was eine Aufführung der Wiedertäufer betrifft, so wäre ich sehr erfreut, dieses Stück einmal auf der Bühne zu sehen. Ich danke Ihnen sehr, dass Sie mit Herrn Dr. Hirschfeld gesprochen, dass Sie es Hilpert gegeben haben. Herr Reiss hat mich auf morgen bestellt. Mit Herrn Professor Muschg habe ich schon durch Vermittlung von Herrn Horwitz Fühlung genommen»[4]; (лист Фрідріха Дюрренмата від 21.01. 1947) [11, с. 98–99].

Отже, можна стверджувати, що розуміння епістолярного тексту відбувається за посередництва третього тексту (інтерпретанти). Такими інтерпретантами можуть бути епіграфи, текст у тексті (цитати, алюзії тощо), мотиви, знаки, символи. За такого розуміння інтертекстуальні стосунки означають співвідносність тексту листа з іншими численними текстами. Ми розуміємо листовне повідомлення через бачення його «дзеркальним» співрозмовником. Іншими словами, відбувається накладання «старої» інформації на нову – тільки те повідомлення може бути зрозумілим, сприйнятим, яке спирається на раніше відоме, попереднє. Тобто без інтертекстуальних зв'язків прочитання епістолярних текстів видавалося б малоймовірним.

Розглядаючи аспект паратекстуальності, потрібно відзначити, що автор та адресант епістолярного тексту свідомо грають такими компонентами, як вступне слово, головна частина, заключна частина, преамбула, прохання (для порівняння в літературному творі: епіграф, передмова, післямова). Ці компоненти можуть стати як кодом для епістолярного тексту, так і його декодером, тобто розгадкою. Фактографічний аспект – власні назви, різноманітна інформація про час, місце, відстань – є одним із прийомів, які підсилюють відношення основного тексту до його окремих частин. Створюється враження подвійної подієвості. Адже інформація в листі про одні події автоматично відсилає читачів до місця, де відбуваються інші – події літературного твору чи події життєві.

Аспект метатекстуальності включає ситуацію, коли один текст імпліцитно чи експліцитно коментує інший, вступає з ним у суперечку. Це означає, що для того, щоб із розумінням правильно прочитати текст листа, потрібно бути обізнаним щонайменше із творчістю, приватним життям, інтересами, знати про політичні вподобання та бути посвяченим у коло літературне. Німецький літературознавець Ульріх Броіх (Ulrich Broich) у своїй праці із дослідження явища інтертекстуальності («Інтертекстуальність: форми, функції», 1985) зазначив, що одним із варіантів інтертекстуального маркування є висловлювання письменників, які були сказані поза межами їхніх творів. Отже, у листах та інтерв'ю, на думку Броіха, містяться на поверхні інтертекстуальні ознаки, що виконують смислотворчу функцію [10].

Метанараційні компоненти (розповідь, що заснована на іншій розповіді), якими почасти переповнені епістолярні масиви письменників, слугують, на наше переконання, своєрідною «ілюзією художності». Адже письменники часто послуговують епістолярною формою як літературним жанром. Подекуди, створюючи текст листа та інформуючи адресанта про події із життя, автор цілковито й повністю занурювався у світ літературного твору, лист був у такому випадку нібито художнім його (твору) продовженням. Літературне бачення (нереальне) накладалося на події реальні. У такий спосіб автор намагався акцентувати увагу адресанта, тобто посилювалася читацька залежність між автором і реципієнтом та підвищувалася їхня пізнавальна парадигма. Отже, ситуація, коли автор

[1] «Я дуже радий, що Ромул вам сподобався».

[2] «Відсилаю "Едерланда" – Ваша думка в будь-якому випадку мене дуже цікавить».

[3] «Дякую Вам, що так швидко відіслали перший та другий акти "Міссісіпі"».

[4] «Що стосується постановки "Анабаптистів", то я був би дуже радий побачити цю п'єсу коли-небудь на сцені». Щиро дякую Вам, що розмовляли з Паном Гіршфельдом та що дали її Гільперту. Пан Райс запросив мене на завтра. З Паном професором Мушгом я вже зв'язався за посередництвом Пана Горвіца».

виходить за межі референційної сутності листа (інтерпретації, інтертекстуальні компоненти, використання міні-жанрів), слугує підкресленню його (автора) автентичного образу. Таке накладання подій реальних і літературних листовними комунікантами є для прогнозованих читачів свідченням майстерності їхніх авторів. Окрім того, «автотематичні відступи» в листах «викладають творче кредо митця, тлумачать власні творчі засади, розкривають процес свого виникнення, розгортають рефлексії щодо цілей і способів писання, мистецьких засобів і методів власної композиції» [2, с. 251].

Ульріх Броіх та Манфред Пфістер у своїй монографії виділяють якісні й кількісні критерії для підсилення (інтенсивності) інтертекстуальних посилань. Згідно з цією теорією, існує шість якісних критеріїв: референційність, комунікативність, структурованість, селекційність, авторефлексійність та діалогічність [10]. Листовна комунікація, на думку Пфістера, має високий ступінь структурованості, однак за критеріями референційності й комунікативності інтертекстуальність виражена слабше. Манфред Пфістер акцентує увагу на тому, що, розглядаючи категорію інтертекстуальності в епістолярії, потрібно детальніше зосередитися на критерії авторефлексійності. Це явище трактується як створення авторами листів власної інтертекстуальності в тексті та ґрунтується на спільній рисі інтертексту й листа – його протеїчності.

Листовні повідомлення, завдяки широкій інтерпретаційній палітрі, створюють особливий погляд на автентистичну літературу (non fiction). Інтертекстуальні зв'язки виявляються в листах завдяки відкритості цього жанру. Листи теоретично долають два види простору: реального, у якому перебуває автор, та умовного-зображувального, що виконує низку мистецьких завдань. «Накладання» цих явищ у кореспонденції створює ефект тексту, який мерехтить міжтекстуальними сигналами: документальну листовну дійсність ми сприймаємо крізь призму творів мистецтва, тобто літературну. І таке поєднання тільки позитивно впливає на продуктивність епістолярного діалогу.

Висновки й перспективи подальших досліджень. Завдяки інтертекстуальній інтерпретанті формується об'ємний образ митця в епістолярній комунікації. Вона є тією рушійною силою, що допомагає краще роздивитись авторський образ і стиль в інтертекстуальних листовних перегонах з іншими адресатами. Для кращого «викриття» та розуміння респондентів один з одним обов'язково потрібно використовувати знання, інтелектуальний і літературний досвід. Інтертекст є тим самим способом викриття автора та його маски в письменницькому епістолярії. Інакше інтертекстуальні авторські інтенції будуть прочитані неадекватно.

Досліджуючи структуру епістолярних текстів, ми говоримо про інтертекстуальність як спосіб самовираження й реалізації митця поза межами художніх творів. Використовуючи широке поле «анонімних формул» (Ролан Барт), адресат та адресант розширюють тим самим інтелектуальну, експресивно-психологічну й ідеологічну площину своїх текстів. Використання «чужого тексту» є свідченням відкритості до сприйняття іншого культурного кола (діалогу культур) та підтвердженням необхідності міжкультурних впливів. Роль епістолярних текстів у цьому процесі важко переоцінити.

Джерела та література

1. Бахтін М. Проблема тексту у лінгвістиці, філології та інших гуманітарних науках / М. Бахтін // Слово. Знак. Дискурс : антологія світової літературно-критичної думки XX ст. / за ред. М. Зубрицької. – Львів : [б. в.], 2002. – С. 416 – 421.
2. Будний В. Порівняльне літературознавство : підручник / Василь Будний, Микола Ільницький. – К. : Вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 430 с. [Р. 9 : Концепція інтертекстуальності в компаративістиці].
3. Западное литературоведение XX века : энциклопедия. – М. : Интрада, 2004. – С. 165–166.
4. Ковалів Ю. Абетка дисертанта. Методологічні принципи написання дисертації : посібник / Юрій Ковалів. – К. : «Твім інтер», 2009. – 460 с.
5. Коцюбинська М. Зафіксоване і нетлінне: Роздуми про епістолярну творчість / Михайлина Коцюбинська. – К. : Дніпро, 1981. – 206 с.
6. Кристева Ю. Бахтин, слово, диалог и роман / Ю. Кристева // Французская семиотика: От структурализма к постструктурализму / пер. и вступ. ст. Г. К. Косикова. – М. : Изд. группа «Прогресс», 2000. – С. 429–430.
7. Кристева Ю. Слово, диалог и роман / Юлия Кристева // Вестник Московского ун-та. – Серия : Филология, 1995. – №1. – С. 97–124.
8. Святовець В. Ф. Епістолярна спадщина Лесі Українки: листи в контексті художньої творчості / В. Ф. Святовець. – К. : Дух і літера, 2001. – 286 с.

9. Фидкевич Е. Л. Явление интертекстуальности в письмах А. Чехова / Е. Л. Фидкевич // Вісник Київського славістичного університету. – 2005. – № 22. – С. 87–93.
10. Broich U. Intertextualität: Formen, Funktionen, anglistische Fallstudien / Ulrich Broich, Manfred Pfister. – Tübingen : Niemeyer, 1985. – 371 S.
11. Frisch M. / Dürrenmatt F.: Briefwechsel / Max Frisch, Friedrich Dürrenmatt. – Zürich : Diogenes Verlag, 1998. – 240 S.

Стерничук Виктория. Явление интертекстуальности в эпистолярной коммуникации. Письмо как интертекст. В статье рассматривается категория интертекстуальности в эпистолярной коммуникации. С позиции коммуникативной сущности интертекстуальности письменная коммуникация рассматривается сквозь интертекстуальную игру своего и чужого слова. Этим и доказывается, что писательский эпистолярий – не непоследовательно собранная часть текста, а внутренне полноценный целостный жанр, который свободно владеет документальным и художественным арсеналом. Интертекстуальные связи проявляются в письмах посредством открытости жанра. Теоретически письма преодолевают два вида пространства: реальный, в котором пребывает автор, и условно-изобразительный, который выполняет ряд заданий. Интертекст является способом уличения автора и его маски в писательском эпистолярии.

Ключевые слова: интертекстуальность, коммуникация, диалог, эпистолярий, интерпретанта**,** метатекстуальнось, паратекстуальность, референционность, автор, адресат**.**

Sternichuk Viktoriya. The Phenomen of Intertextuality in Epistolary Communication. The Letter as Intertext. The article deals with the category of intertextuality in epistolary communication. From the perspective of the communicative essence of intertextuality, written communication is considered through intertextual game of his and others' words. It is proved that writer's epistolary is not consistently collected part of the text, but is a holistic genre, that plays free with documentary and artistical arsenal. Intertextual connections are shown in the letters by openness of the genre. Theoretically letters overcome two types of field: real, where is author, and conditionally-pictorial, that performs a lot of tasks. Intertext is the way to convict the author and his mask in the writer's epistolary.

Key words: intertextuality, communikation, dialogue, epistolary, interpretant, metatextuality, paratextuality, referentiality , author, adressee.

Стаття надійшла до редколегії
07.02.2013 р.

УДК 82.0

Наталія Трефяк

Актуальність досліджень категорії стилю в сучасній літературознавчій науці

У статті проаналізовано класичні термінологічні версії категорії стилю, які представляють два ключові підходи до його вивчення – універсальний (загальний) та індивідуально-неповторний. Унаслідок проведеного дослідження увагу акцентовано на потребі вироблення модифікованої версії літературного стилю з урахуванням його полівекторності, зумовленої як різноманітними методиками теоретичного студіювання категорії стилю, так і органічною для окремого письменника творчою манерою. Згідно з цим зазначено, що реалізація індивідуального стилю безпосередньо відбувається в акті читацької рецепції.

Ключові слова: категорія літературного стилю, універсальний та індивідуально-неповторний стиль, полівекторність, творча манера, рецепція.

Постановка наукової проблеми та її значення. Сучасні дослідження категорії стилю ґрунтуються на класичних термінологічних версіях аналізу літературного стилю, які беруть свій початок ще з античних часів. Так у літературознавстві визначають співвідношення методу й стилю, індивідуального стилю та художньої (стильової) манери, стилю й поетики, що відображає діалектичне поєднання, взаємоперетікання загального та індивідуального, художньо-закономірного й своєрідно-неповторного тощо. Однак традиційні підходи не завжди є продуктивними при характеристиці творчої манери автора, оскільки художній твір як міні-проект письменницького стилю не є сталою застиглою формою, а постійно змінною художньою цілісністю, що реалізується крізь призму плідної

© *Трефяк Н., 2013*